

ΤΟ «ΑΝΤΙΠΕΠΟΝΘΟΣ ΔΙΚΑΙΟΝ» ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Χ. ΚΟΥΜΑΚΗΣ
Πανεπιστήμιο Ίωαννίνων

1. Γενικὲς ἀρχὲς τοῦ δικαίου

Κατὰ τὸν Πλάτωνα δικαιοσύνη εἶναι γενικὰ νὰ μὴν κατέχη κάποιος ξένα πράγματα ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ στερῇται τὰ δικά του¹. Ἡ δικαιοσύνη μάλιστα εἶναι τὸ τέταρτο καὶ σπουδαιότερο μέρος τῆς ἀρετῆς μαζί με τὴν ἀνδρεία, τὴν σοφία καὶ τὴν σωφροσύνη². Ἡ δικαιοσύνη δὲν ἀποβλέπει σὲ ἐξωτερικὲς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἐσωτερικὴ διεργασία. Τὸ ἄτομο, γιὰ νὰ εἶναι δίκαιο, πρέπει νὰ ἐξουσιάζῃ τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ μὴν ἐπιτρέπῃ σὲ κανένα ἀπὸ τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς (λογιστικόν, θυμοειδὲς καὶ ἐπιθυμητικόν) νὰ πράττῃ τὰ ἀλλότρια. Ἔτσι ἡ δικαιοσύνη ἀποτελεῖ ἁρμονία³. Ὁ νόμος καὶ ἡ δικαιοσύνη χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸν ἴδιο ἄριστον καὶ κάλλιστον⁴ πράγμα, ἐνῶ ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀνομία κάκιστον⁵. Ὁ δίκαιος εἶναι «εὐδαίμων» (εὐτυχισμένος), ἐνῶ ὁ ἀδικὸς εἶναι ἄθλιος⁶. Σκοπὸς δὲ τῆς νομοθεσίας εἶναι νὰ δημιουργήσῃ πολῖτες εὐτυχισμένους σὲ μέγιστο βαθμό, οἱ ὅποιοι θὰ καταστοῦν φίλοι μεταξὺ τους. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνη, ὅταν σημειώνωνται πολλὲς ἀδικίες, ἀλλὰ μόνον ἂν αὐτὲς εἶναι μικρότερες καὶ ἐλάχιστες⁷. Δίκαιοι εἶναι κατὰ κανόνα οἱ φιλόσοφοι, οἱ

1. ΠΛΑΤΩΝ., *Πολιτεία*, Δ 433 e.

2. *Αὐτόθι*, Δ 427e-428 a. Βλέπε J. PHILIPPOUSSIS, «The Question of Plato's Theory of Justice in the Republic», *SKEPSIS* IX 1998, 55-90.

3. ΠΛΑΤΩΝ., *Πολιτεία*, Δ 443 c-d, 431 e - 432 a.

4. *Αὐτόθι*, Β 366 c 5.

5. ΠΛΑΤΩΝ., *Μένως*, 314 d 3-4.

6. ΠΛΑΤΩΝ., *Πολιτεία*, Η 545 a.

7. ΠΛΑΤΩΝ., *Νόμοι*, Ε 743 c-d.

όποιοι ενδιαφέρονται για την «ἀκρίβεια» καὶ τὴν «ἀλήθεια»⁸. Τὰ ἀγαθὰ κατὰ ἀξιολογικὴ σειρὰ εἶναι αὐτὰ ποὺ ἀφοροῦν τὴν ψυχὴ, τὸ σῶμα καὶ τὴν ὕλη (*χρῆμα*). Μέγιστο δὲ νόσημα τῆς πόλης εἶναι ἡ «στάσις», δηλαδὴ ἡ διάσταση καὶ ἡ ἔχθρα τῶν πολιτῶν μεταξὺ τους. Αἰτία τούτων εἶναι ὁ ὑπερβολικὸς πλοῦτος καὶ ἡ μεγάλη φτώχεια⁹. Χειρότερη ὁμως εἶναι ἡ ἀπληστία παρὰ ἡ φτώχεια. Γι' αὐτὸ δὲν θεωρεῖται φτωχὸς αὐτὸς ποὺ ἔχει λιγότερη περιουσία, ἀλλὰ αὐτὸς ποὺ κατέχεται ἀπὸ περισσότερη ἀπληστία. Αὐτὸ ἀκριβῶς θεωρεῖ ὁ Πλάτων μέγιστη ἀρχὴ γιὰ τὴν σωτηρία τῆς πόλεως καὶ σταθερὴ κρηπίδα, ἐπάνω στὴν ὁποία οἰκοδομεῖται ἡ πολιτικὴ εὐπρέπεια καὶ κοσμιότης¹⁰. Σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ ζῆν ἀλλὰ τὸ εὖ ζῆν, δηλαδὴ τὸ νὰ ζῇ κάποιος καλὰ καὶ δίκαια¹¹, ἀφοῦ τὸ νὰ ἀδικῇ δὲν εἶναι οὔτε ἀγαθὸ οὔτε καλόν¹².

Ὁ πολιτικὸς λοιπὸν ποὺ νομοθετεῖ ὀρθὰ πρέπει νὰ συντελέσῃ, ὥστε ἡ πόλις νὰ γίνῃ ἄριστη καὶ οἱ πολῖτες εὐδαιμονέστατοι. Αὐτὸ ὁμως ἄλλοτε εἶναι ἐφικτὸ καὶ ἄλλοτε ὄχι. Τὸ νὰ γίνουν βέβαια οἱ πολῖτες εὐτυχισμένοι καὶ καλοὶ (*εὐδαίμονες καὶ ἀγαθοί*) εἶναι δυνατόν καὶ συνεπῶς μπορεῖ νὰ ἀποτελῇ ἀντικείμενο τῆς βούλησής του. Τὸ νὰ ἀποβῇ ὁμως ὁ πολὺ πλούσιος εὐδαίμονας καὶ ἀγαθὸς εἶναι ἀδύνατον¹³. Ὁ Πλάτων πιστεύει ὅτι γιὰ τὴν καλὴ ὁργάνωση τῆς πόλεως ὑπάρχουν δύο εἶδη *πολιτείας*: α) ὁ τρόπος ποὺ γίνονται οἱ ἀρχαιρεσίες καὶ ἀναδεικνύονται οἱ κυβερνήσεις καὶ οἱ ἀρχεὲς καὶ β) οἱ νόμοι, βάσει τῶν ὁποίων θὰ ἄρχουν οἱ πολιτικοί¹⁴. Τὸ σπουδαιότερο ὁμως ἀπὸ τὰ δύο εἶναι ἡ ἐκλογή τῶν ἀρχόντων, διότι, ἀκόμη καὶ ἂν σὲ μία πολιτεία ὑπάρχουν ὀρθοὶ καὶ καλοὶ νόμοι, ἂν οἱ ἄρχοντες δὲν εἶναι ἄξιοι καὶ ἱκανοί, δὲν πρόκειται νὰ ὑπάρξῃ ὠφέλεια, ἀλλὰ ζημιὰ καὶ βλάβη στὴν πόλιν¹⁵. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἔχει

8. ΠΛΑΤΩΝ., *Πολιτεία*, ΣΤ' 484 a-c.

9. ΠΛΑΤΩΝ., *Νόμοι*, Ε 744 d, ΑΡΙΣΤΟΤ., *Πολιτικά*, Δ 22, 1925 b 2-9.

10. *Αὐτόθι*, Ε 736 e, ΑΡΙΣΤΟΤ., *Πολιτικά*, Δ 22, 1925 Β 7, 1267 b 5-8.

11. ΠΛΑΤΩΝ., *Κρίτων*, 48 b 5-8.

12. *Αὐτόθι*, 49a6. Βλέπε καὶ Ν. ΜΕΛΙΣΣΙΑΔΗΣ, «Ἡ δικαιοσύνη, ἴσον, καλόν. Νόμος καὶ φιλοσοφικὴ πράξις στοὺς πρώιμους πλατωνικοὺς διαλόγους», στὸ *Δίκαιο καὶ δικαιοσύνη*, ἐπιμ. ἔκδ. Ν. ΚΑΛΑΪΤΖΗΣ, Τυπωθήτω Γ. Δαρδανός, Ἀθήνα 1999, σσ. 155-177.

13. ΠΛΑΤΩΝ., *Νόμοι*, Ε 742 d-e.

14. *Αὐτόθι*, Ε 735a, ΣΤ' 751 a.

15. *Αὐτόθι*, ΣΤ' 751 b-c.

μεγίστη σπουδαιότητα ποιός θά εἶναι κυβερνήτης καὶ πῶς ἀναδεικνύεται, θά πρέπει νὰ ἐπιλέγεται μετὰ ἀπὸ μεγάλη βάσανο, ὅπως ὁ χρυσὸς ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα μέταλλα¹⁶. Ὁ Πλάτων θεμελιώνει τὸν νόμο τῆς ἀντίφασης, ὅτι δηλαδὴ κάτι δὲν μπορεῖ νὰ πάσχει, νὰ εἶναι ἢ νὰ κἀνὲ συγχρόνως ἀντίθετα πράγματα ὑπὸ τὴν ἴδια ὀπτική γωνία (*ἅμα κατὰ τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ αὐτὸ τάναντία πάθοι ἢ καὶ εἴη ἢ καὶ ποιήσκειν*)¹⁷. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι μὲ τὰ τρία ρήματα *πάσχειν*, *εἶναι* καὶ *ποιεῖν* ἐξαντλοῦνται γενικὰ ὅλες οἱ περιπτώσεις τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης. Τὰ δὲ *ποιεῖν* καὶ τὸ *πάσχειν* ἀποτελοῦν ἀντιθετικὲς ἔννοιες τόσο μεταξὺ τους ὅσο καὶ πρὸς τὸ *εἶναι*. Στὸν *Τίμαιο* μάλιστα ἀναφέρεται ὅτι ὅσα κάποιος (ἀκόμα καὶ ὁ δημιουργός) ποιεῖ ἢ πάσχει εἶναι προῖον τέχνης¹⁸. Ἀκριβῶς στὰ δύο αὐτὰ ρήματα στηρίζεται τὸ ἀντιπεπονθὸς δίκαιο.

2. Τὸ δίκαιο τῶν φόνων ὅμοιο μὲ ἐκεῖνο τῶν Πυθαγορείων

Ὁ Πλάτων ὡς πρὸς τὸ ἀντιπεπονθὸς δίκαιο τῶν Πυθαγορείων σὲ ὁρισμένα σημεῖα ταυτίζεται μὲ τὴν ἀποψή τους, στὰ πλεῖστα ὁμως διαφοροποιεῖται. Συγκεκριμένως, ἀκολουθεῖ τὴν θεωρία τους ἀναφορικὰ μὲ τοὺς φόνους μεταξὺ τῶν συγγενῶν, εἴτε οἱ ἴδιοι τοὺς διενεργήσουν εἴτε εἶναι ἀπλῶς ἠθικοὶ αὐτουργοί. Παρατηρεῖ δὲ ὅτι διαπράττονται συνήθως σὲ πόλεις μὲ κακὴ ὀργάνωση καὶ μὲ ἀκατάλληλο ἐκπαιδευτικὸ σύστημα. Τοὺς θεωρεῖ μάλιστα ἄδικους καὶ ἀνοσιότατους. Ἡ ποινὴ, ποὺ πρέπει νὰ ἐπιβάλλεται σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, εἶναι νὰ πάθῃ ὁ δράστης τὰ ἴδια ποὺ ἔκανε, ἀκολουθώντας ἔτσι τὴν κοινῶς ἀποδεκτὴ ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς του, ἢ ὅποια ἐκφράζεται ἀκόμη καὶ διὰ στόματος τῶν ἱερέων¹⁹. Τὸ ἀντιπεπονθὸς αὐτὸ δίκαιο ἀφορᾷ τὸ ποινικὸ μέρος. Ἡ τιμωρία ἀποτελεῖ ἐπομένως συνέπεια τῆς ἁδικῆς καὶ κακῆς πράξης καὶ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸν γραπτὸ ἢ ἄγγραφο νόμο. Παραλλήλως ὁμως ἐπικρατεῖ καὶ τὸ ἀντιπεπονθὸς δίκαιο σχετικὰ μὲ τὶς καλὲς καὶ δίκαιες πράξεις, στίς ὁποῖες ἡ ἀμοιβὴ δὲν ἐπιβάλλεται διὰ νόμου, ἀλλὰ ἐπαφίεται στὴν καλὴ διάθεση καὶ προαίρεση τοῦ εὐεργετουμένου.

16. ΠΛΑΤΩΝ., *Πολιτεία*, ΣΤ 502 d-503 a.

17. *Αὐτόθι*, Δ 436 b - 437 a.

18. ΠΛΑΤΩΝ., *Τίμαιος*, 33 d.

19. ΠΛΑΤΩΝ., *Νόμοι*, Θ 872 d-e.

Κατὰ τὴν γνώμη του μάλιστα ἡ μόνη χάρη ποὺ ἀνταποδίδεται εἶναι ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποία κάποιος κάνει τὸν ἄλλον καλύτερο ὡς πρὸς τὴν ἀρετὴν (ἐνάρετον)²⁰. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι σὲ περίπτωση ποὺ ὁ μαθητὴς πράγματι εὐεργετηθῇ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ δασκάλου καὶ γίνει ἐνάρετος, τότε θὰ ἀνταποδώσῃ μὲν τὴν εὐεργεσία, ὅχι ὅμως μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο. Δηλαδή ὁ μαθητὴς δὲν θὰ διδάξῃ τὸ δάσκαλό του ἀρετὴ, οὔτε θὰ τὸν κάνῃ ἐνάρετο, ἀφοῦ ἤδη ἐκεῖνος ὑποτίθεται ὅτι γνωρίζει τὴν ἀρετὴ τὴν ὁποία καὶ ἀσκεῖ. Ἡ χάρη τῆς εὐεργεσίας λοιπὸν μπορεῖ νὰ ἀνταποδοθῇ μὲ ἄλλους τρόπους, ὅπως μὲ τὴν πληρωμὴ μισθοῦ ἢ τὴ συνάψη φιλίας. Ἡ χάρη δηλαδή ποὺ θὰ ἀνταποδοθῇ δὲν θὰ εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια μὲ ἐκείνη ποὺ δέχθηκε ἀλλὰ πάντως ἴση ἢ περίπου ἴση σὲ ἀξία.

3. Τὸ ἀντιπεπονθὸς στὸν ἐμπορικὸ τομέα

Ἡ ἀνταπόδοση βέβαια διὰ τοῦ νομίσματος μοιάζει περίπου μὲ τὸν τρόπο ποὺ στὴν πόλιν ἀνταλλάσσουν τὰ προϊόντα τους οἱ γεωργοί, οἱ οἰκοδόμοι, οἱ ὑποδηματοποιοὶ καὶ ἄλλοι. Ἔτσι λόγου χάρη, ἂν οἱ δημιουργοὶ (ἐπαγγελματίες) εἶναι τέσσερις, τότε ἕκαστος θὰ καταναλώνῃ τετραπλάσιο χρόνο, γιὰ νὰ καλυφθοῦν οἱ ἀνάγκες καὶ τῶν τεσσάρων, ἐνῶ γιὰ τὴν ἱκανοποίηση μόνον τῶν ἀτομικῶν του ἀναγκῶν θὰ χρειαζόταν τὸ ἓνα τέταρτο τοῦ χρόνου.²¹ Ἡ πόλιν ὅμως, γιὰ νὰ γίνῃ αὐτάρκης, εἶναι ἀναγκασμένη νὰ προβαίνει σὲ εἰσαγωγὰς καὶ ἐξαγωγὰς προϊόντων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχῃ ἐμπορικὰς συναλλαγὰς μὲ τὶς ἄλλες πόλεις καὶ χῶρες. Τὸ ρόλο αὐτὸν, ὡς γνωστὸν, ἀναλαμβάνουν οἱ ἔμποροι κατὰ τὴν ἀγοροπωλησίαν χρησιμοποιώντας ὡς κοινὸ μέτρο τὸ νόμισμα, τὸ ὁποῖο καθίσταται σύμβολο τῆς ἀλλαγῆς²². Ὁ Ἀριστοτέλης μάλιστα μνημονεύει αὐτὴ τὴν θέση τοῦ Πλάτωνα καὶ ἐπεξηγεῖ ὅτι βάση τῆς ἀλλαγῆς τίθεται ἡ γεωμετρικὴ ἀναλογία, ποὺ σχηματίζεται ἀνάμεσα στοὺς δημιουργοὺς καὶ τὰ προϊόντα τους²³. Γι' αὐτὸ ἡ χρεία ἔχει *συμμετρία, συμφωνία, ἁρμονία* ²⁴. Τὸ νόμισμα δηλαδή ἐπιφέρει *ὁμαλότητα* καὶ

20. ΠΛΑΤΩΝ., *Γοργίας*, 519 d, 520 e.

21. ΠΛΑΤΩΝ., *Πολιτεία*, B 369 d-370 e.

22. *Αὐτόθι*, 371 a-b.

23. ΑΡΙΣΤΟΤ., *Ἠθικά Μεγάλα*, A33, 1193b37-1194a10.

24. ΠΛΑΤΩΝ., *Ἐπινομίς*, 991b.

ἀρμονία²⁵. Ὡστόσο, ἀπὸ ὅλα τὰ νομίσματα τὸ μόνο ὀρθό, μὲ τὸ ὁποῖο ἀνταλλάσσονται ὅλα τὰ ἄλλα, εἶναι ἡ φρόνησις²⁶, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ συστατικὸ μέρος τῆς ἀρετῆς πρὸς τὴν ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ παραβληθῇ κανένας χρυσὸς ἐπὶ τῆς γῆς²⁷. Ἡ συναλλαγὴ βέβαια γενικὰ εἶναι ἀπότοκος τῆς χρείας, ἐπειδὴ κανένας πολίτης δὲν μπορεῖ νὰ παράγῃ μόνος του ὅσα χρειάζεται, καὶ συνεπῶς κατ' ἀνάγκη καταφεύγει σ' αὐτήν. Κατὰ τὸν Πλάτωνα πρώτη ἀπ' ὅλες τὶς ἀνάγκες χαρακτηρίζεται ἡ τροφή²⁸. Διατυπώνει ἐπίσης τὴν ἄποψη, ὅτι ὅλα, ποὺ ἐπονομάζονται καλὰ, ἔχουν σημεῖο ἀναφορᾶς τὴν χρησιμότητά τους, ἡ ὁποία συνίσταται ἢ στὴν εὐχαρίστηση (ἡδονή) ἢ στὴν ὠφέλεια ἢ καὶ στὰ δύο μαζί²⁹. Ὁ Ξενοφάνης ἤδη εἶχε διατυπώσει τὴν ἄποψη ὅτι ἡ χρεία ἀπετέλεσε τὸν δάσκαλο γιὰ τὴν ἐξεύρεση τῶν τεχνῶν³⁰.

4. Ὁ δίκαιος δὲν πρέπει νὰ ἀνταδικῇ

Ἐξ ἄλλου ὁ Πλάτων δὲν δέχεται τὴν ἄποψη τοῦ Σιμωνίδη καὶ ἄλλων ὅτι πρέπει νὰ ἀποδίδῃ κάποιος πάντοτε τὰ «ὀφειλόμενα» καὶ νὰ λέγῃ τὴν ἀλήθεια, ἐπειδὴ αὐτὸ ἄλλοτε εἶναι δίκαιο καὶ ἄλλοτε ἄδικο. Ὡς παράδειγμα μάλιστα ἀναφέρει ὅτι, ἂν ἓνας δανεισθῇ ὄπλα ἀπὸ κάποιον σὺμφρονα καὶ μετὰ, ἂν αὐτὸς ποὺ τὰ δάνεισε καταλήφθῃ ἀπὸ μανία, τότε δὲν εἶναι δίκαιο καὶ ὀρθὸ οὔτε νὰ τοῦ τὰ ἐπιστρέψῃ οὔτε πάλι νὰ τοῦ πῇ τὴν ἀλήθεια. Θέλοντας μάλιστα νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν αἰνιγματικὴ αὐτὴ φράση τοῦ Σιμωνίδη, ἐξηγεῖ ὅτι πιθανὸν ὁ ποιητὴς μὲ τὴν λέξιν «ὀφειλόμενα» νὰ ἐννοοῦσε ὅτι πρέπει νὰ ἀποδώσῃ κανεὶς σὲ κάποιον αὐτὰ ποὺ τοῦ ταιριάζουν, «τὸ προσῆκον»³¹. Ἄν παραδεχόταν ὁμοῦς κάποιος ὡς γενικὸ κανόνα τὴν ῥῆση αὐτὴ τῶν σοφῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως τοῦ Σιμωνίδη, τοῦ Βίαντα καὶ τοῦ Πιττακοῦ, τότε θὰ ἔπρεπε σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψή του ἀκόμη καὶ ὁ δίκαιος νὰ βλάπτῃ τὸν ἐχθρόν, πρᾶγμα ἀπαράδεκτο, ἐπειδὴ ὁ δίκαιος δὲν πρέπει νὰ βλάπτῃ κανένα, δεδομένου ὅτι

25. ΠΛΑΤΩΝ., *Νόμοι*, ΙΑ' 918 b.

26. ΠΛΑΤΩΝ., *Φαίδων*, 69 a-c.

27. ΠΛΑΤΩΝ., *Νόμοι*, Ε 728 a.

28. ΠΛΑΤΩΝ., *Πολιτεία*, Β 369 b-d.

29. ΠΛΑΤΩΝ., *Γοργίας*, 474 d-e.

30. ΞΕΝΟΦΑΝ., (D.K.) 28 B6.

31. ΠΛΑΤΩΝ., *Πολιτεία*, Α 331 c-332c.

τὸ νὰ προξενῇ κάποιος σὲ ἄλλον βλάβη εἶναι ἀδικία. Ἐπομένως μόνο ὁ ἀδικὸς μπορεῖ νὰ βλάπτῃ τοὺς ἄλλους³². Ἐξάγει ἔτσι τὸ γενικὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ δίκαιος ἄνθρωπος σὲ καμιά περίπτωση δὲν πρέπει νὰ ἀδικῇ οὔτε νὰ ἀνταδικῇ ἀκόμη καὶ ὅταν ἀδικῇται. Κατὰ συνέπεια δὲν πρέπει οὔτε νὰ ἀντικακουργῇ, ὅταν τὸν κακομεταχειρίζονται ἄλλοι, ἀμυνόμενος, ἐπειδὴ κακῶς πάσχει ἀπὸ ἄλλους. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἐρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν θέση τοῦ Ἀριστοτέλη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία δὲν ἀδικεῖ κανένα, ὅταν ἀντιβλάπτῃ, δηλαδὴ ἀνταποδίδῃ τὴν βλάβη.³³

5. Ἡ τιμωρία εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐξιλέωση τοῦ ἀτόμου

Τὸ νὰ μὴν ἀνταδικῇ ὅμως κάποιος δὲν συνεπάγεται ὅτι αὐτοὶ ποὺ ἀδικοῦν πρέπει νὰ μείνουν ἀτιμώρητοι. Ἀντιθέτως ἡ τιμωρία εἶναι ἐπιβεβλημένη, γιὰ νὰ συντελεσθῇ κάθαρση καὶ ἐξιλέωση. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ τιμωρία συνιστᾷ ἀπόδοση δικαιοσύνης, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ὠραῖο πρᾶγμα. Ἡ πραγματικὴ τιμωρία εἶναι ἡ καταδίκη, ὡς ἐπακόλουθο τῆς ἀδικίας, ποὺ κάνει δυστυχισμένο τόσο ἐκεῖνον ποὺ τὴν ὑφίσταται ὅσο καὶ ἐκεῖνον ποὺ καταφέρνει νὰ τὴν ἀποφύγῃ, γιατί ὁ μὲν πρῶτος χάνει τὴν ζωὴ του, γιὰ νὰ συνετισθοῦν μερικοὶ ἄλλοι, ὁ δὲ δεύτερος, γιατί χάνει τὸ μοναδικὸ μέσο, ποὺ θὰ τὸν γιάτρευε. Τὸ γενικὸ λοιπὸν συμπέρασμα εἶναι, ὅτι αὐτὸ ποὺ τιμᾷ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ εἶναι νὰ ἀκολουθῇ κάποιος τὰ καλύτερα καὶ νὰ ἐπιτελῇ κατὰ ἀριστο τρόπο τὰ χειρότερα, ἐφ' ὅσον αὐτὰ ἐπιδέχονται βελτίωση³⁴. Ἄν λοιπὸν κάποιος εἶναι κακὸς καὶ ἀδικήσῃ, πρέπει νὰ κολασθῇ. Αὐτὸ βέβαια εἶναι τὸ δεύτερο καλὸ, δηλαδὴ τὸ νὰ γίνεται καλὸς διὰ μέσου τῆς τιμωρίας, ἐνῶ τὸ πρῶτο καλὸ εἶναι τὸ νὰ εἶναι κανεὶς δίκαιος³⁵. Ἐπιπροσθέτως διατυπώνεται ἡ θέση, ὅτι, ἂν ἡ τιμωρία διαπράττεται κατὰ τρόπο ὀρθό, τότε ὁ τιμωρούμενος βελτιώνεται, ὅταν τὰ ἁμαρτήματα εἶναι ἱάσιμα καὶ συνεπῶς ὠφελεῖται. Ὅταν ὅμως τὸ παράπτωμα εἶναι ἀνίατο, μὲ τὸ νὰ τὸν βλέπουν οἱ ἄλλοι νὰ πάσχει, γίνονται οἱ ἴδιοι καλύτεροι καὶ ἔχουν

32. *Αὐτόθι*, Α 335 d-e.

33. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛ., *Ἠθικ. Νικ.*, V11, 1138a8.

34. ΠΛΑΤΩΝ., *Νόμοι*, Ε 728 c.

35. ΠΛΑΤΩΝ., *Γοργίας*, 525 b, *Πολιτεία* Β 362 a.

ὄφελος. Ἐπομένως τὸ νὰ τιμωρηθῇ κάποιος (*δίκην διδόναι*) ἀποτελεῖ τὸν μοναδικὸ τρόπο νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν ἀδικία.³⁶ Ἔτσι ὁ τιμωρούμενος πάσχει δικαίως, ἂν τιμωρῇται ὀρθὰ καὶ δίκαια, καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ καλὸν πρᾶγμα³⁷. Ἀνίατα βέβαια εἶναι τὰ μεγάλα ἀδικήματα, τὰ ὅποια διαπράττουν συνήθως ἄνθρωποι ποὺ κατέχουν μεγάλη δύναμη, ὅπως οἱ τύραννοι³⁸. Θεωρεῖται δὲ σωστὸ ὅτι, ἂν κάποιος διαπράξῃ φόνο καὶ εἰσέλθῃ στὴ χώρα τοῦ φονευθέντος, τότε μπορεῖ νὰ τὸν φονεύσῃ ὅποιοσδήποτε ἀτιμωρητὶ (*ἀνατί*)³⁹, δηλαδὴ χωρὶς νὰ τιμωρηθῇ γιὰ τὴν πράξη του.

6. Τὸ ἀντιπεπονθὸς δίκαιο μὲ βάση τὴν ἀναλογία

Ὁ Πλάτων, ἂν καὶ συμφωνῇ σὲ ὁρισμένα σημεῖα, ὅπως εἶδαμε, μὲ τοὺς Πυθαγορείους, κατὰ βάση διαφοροποιεῖται καὶ θέτει ὡς ἀρχή, ὅπως ἀργότερα καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἀντιπεπονθότος δικαίου πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἀξία τῶν ἐμπλεκόμενων μερῶν. Στὸν *Κρίτωνα* προσωποποιεῖ τοὺς νόμους καὶ τὴν πατρίδα καὶ λέγεται ρητὰ ὅτι αὐτὰ δὲν μποροῦν νὰ τεθοῦν σὲ ἴση μοῖρα πρὸς τὸν κάθε πολίτη, ὁ ὁποῖος εἶναι παιδί καὶ ὑπηρέτης τῶν νόμων καὶ τῆς πατρίδας. Ὑπαινίσσεται λοιπὸν ὅτι τὸ δίκαιο ἐδῶ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθῇ ὄχι μὲ βάση τὴν ἀριθμητικὴν ἰσότητα μεταξὺ τῶν δύο μερῶν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀναλογικὴν. Ἐπομένως δὲν ὑπάρχει ἡ σχέση ἰσότητας *ποιεῖν* - *ἀντιποιεῖν*, ἢ *τύπτειν* - *ἀντιτύπτειν*, *κακῶς ἀκούειν* - *ἀντιλέγειν*, *ἀπολλύναι* - *ἀνταπολλύναι*. Ὅταν οἱ γονεῖς ἢ οἱ ἄρχοντες ἢ ἡ πατρίδα ἐπιβάλλουν μία τιμωρία στὸ παιδί ἢ τὸν πολίτη, αὐτὸς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀνταποδώσῃ τὰ ἴδια, ἐπειδὴ ἡ ἀξία τῶν δύο μερῶν δὲν εἶναι ἡ αὐτή, δεδομένου ὅτι οἱ γονεῖς, οἱ νόμοι καὶ ἡ πατρίδα ἔχουν πολὺ μεγαλύτερη ἀξία. Μόνο μία περίπτωσις ὑπάρχει, ὥστε νὰ μὴν ὑπακούσῃ στίς ἐντολές τους, ὅταν δηλαδὴ μπορέσῃ νὰ τοὺς πείσῃ

36. ΠΛΑΤΩΝ., *Γοργίας*, 525 b.

37. *Αὐτοῖ* E 476b-e.

38. ΠΛΑΤΩΝ., *Πολιτεία*, I 615 d-e.

39. ΠΛΑΤΩΝ., *Νόμοι*, IX 871 d-e, XI, 917c, 935b, βλέπε καὶ Α. ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, «Πλατωνικὴ δικαιοσύνη καὶ τιμωρία», *Φιλοσοφία* 19/20, 1989-90, σσ. 225-246, 231. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Justice, loi et science chez Platon», *Φιλοσοφία*, 17-18/1987-88, 481-491. Βλέπε ἐπίσης H. Kelsen, *ἐνθ.* ἄνωτέρω, 211.

ὅτι αὐτὸ ποὺ κάνουν δὲν εἶναι δίκαιον καὶ νὰ ἐκθέσῃ μὲ ἐπιχειρήματα, ποὺ θὰ γίνουν ἀποδεκτά, ποιὸ εἶναι τὸ δίκαιο⁴⁰.

Στοὺς *Νόμους* του μάλιστα κάνει λεπτὲς διακρίσεις στὸ εἶδος τῆς τιμωρίας μὲ δύο κριτήρια: πρῶτον τὸ πῶς, δηλαδὴ μὲ ποιά ψυχικὴ διάθεση ἐνεργεῖ ὁ δράστης· ἂν τὸ κάνῃ μὲ ὀργή, θυμό, προμελετημένα ἢ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπήρεια ψυχικῆς ὁρμῆς, καθὼς καὶ ἂν θανατώνῃ ὁ ἴδιος ἢ εἶναι φυσικὸς αὐτουργός. Ἔτσι ἡ γενικὴ ἀρχὴ εἶναι, ὅτι πρέπει νὰ ἐπιβάλλωνται αὐστηρότερες ποινὲς σὲ αὐτοὺς ποὺ φονεύουν κάποιον προμελετημένα καὶ μὲ ὀργή, καὶ ἐλαφρότερες σὲ αὐτοὺς ποὺ ἐνεργοῦν ξαφνικὰ καὶ ἀπροσχεδιαστὰ⁴¹. Τὸ δεύτερο κριτήριο εἶναι ποιὸς φονεύει ποιόν, δηλαδὴ σὲ ποιά ἀξιολογικὴ σχέση βρίσκονται μεταξύ τους. Ἔχει διαφορὰ, ἂν φονεύῃ ἐλεύθερος ἐλεύθερο ἢ ἐλεύθερος δοῦλο ἢ δοῦλος ἐλεύθερο, ἀκόμη ἂν φονεύουν γονεῖς τὰ παιδιά τους ἢ ἀντιστρόφως. Παρόμοιες βέβαια διαφοροποιήσεις συναντῶνται καὶ στὸν ρήτορα Δημοσθένη⁴².

7. Πολίτευμα καὶ Δίκαιο

Ὁ Πλάτων, ὅπως ρητὰ ἀναφέρει στὸν *Πολιτικό* του, θεωρεῖ τὴν μοναρχία, δηλαδὴ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑνὸς ἀνδρός —τοῦ εἶναι ἀδιάφορο ἂν ὁ κόσμος τὴν ὀνομάξῃ βασιλεία ἢ τυρρανίδα— ἄριστο πολίτευμα ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι τηροῦνται οἱ νόμοι ποὺ θεσπίζονται. Ἀντιθέτως θεωρεῖ ὅτι ἡ δημοκρατία εἶναι τὸ καλύτερο πολίτευμα (*βελτίστη*), μόνο ἂν καὶ τὰ ἕξι πολιτεύματα εἶναι παράνομα.⁴³ Πιστεύει ἀκόμη στὴν ἀναλογικὴ ἰσότητα καὶ ὄχι στὴν ἀριθμητικὴ. Γι' αὐτὸ ἡ ἀνάδειξη τῶν ἀρχόντων πρέπει περισσότερο νὰ γίνεται ἀξιοκρατικὰ μὲ ἀρχαιρεσίες καὶ λιγότερο μὲ κλῆρο. Πάντως καὶ οἱ δύο αὐτοὶ τρόποι ἀνάδειξης τῶν ἀρχῶν πρέπει νὰ συνυπάρχουν σὲ κάθε κράτος, γιὰ νὰ ὑφίσταται ὁμαλότητα στὸ πολίτευμα καὶ συμφιλίωση τῶν πολιτῶν μεταξύ τους⁴⁴. Μὲ βάση τὸν

40. ΠΛΑΤΩΝ., *Κρίτων*, 50B-51C.

41. ΠΛΑΤΩΝ., *Νόμοι*, Θ 866c-867C.

42. ΔΗΜΟΣΘΕΝ., XXI, *Κατὰ Μειδίου*, 32-33.

43. ΠΛΑΤΩΝ., *Πολιτικός*, 302e-303a. Βλέπε γιὰ τὸ ἐδάφιο αὐτὸ G. ΚΟΥΜΑΚΗΣ, «Plato on Dialectic and Democracy», *Δωδώνη* - μέρος τρίτο τ. ΚΘ', Ἰωάννινα 2000, σσ. 23-60.

44. ΠΛΑΤΩΝ., *Νόμοι*, ΣΤ' 757 a-759b.

διπλό αὐτὸν τρόπο *καταστάσεως* τῶν ἀρχῶν διακρίνει δύο εἶδη δημοκρατίας: πρώτη εἶναι ἐκείνη ποὺ περιγράφει στὴν *Πολιτεία* του, ἡ ὁποία στηρίζεται στὴν ἀριθμητικὴ ἰσότητα, καὶ δευτέρη ἐκείνη ποὺ ἀναφέρει στὸν *Μενέξενον*, ἡ ὁποία στηρίζεται στὴν ἐκλογὴ μὲ βάση τὴν ἀξία, δηλαδή στὴν ἀναλογικὴ ἰσότητα. Στὰ δύο αὐτὰ εἶδη δημοκρατίας χρησιμοποιεῖ τὴν ἴδια λέξη, δηλαδή *ἰσονομία* (ἐξ ἴσου νέμω), *ἰσονομικός*, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὸ περιεχόμενο κάθε φορά. Ἔτσι στὴν μὲν *Πολιτεία* χρησιμοποιεῖ τὸ πρῶτο συνθετικὸ τῆς λέξης μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀριθμητικῆς ἰσότητας, ἐνῶ στὸν *Μενέξενον* μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀναλογικῆς ἰσότητας⁴⁵. Στὴν δημοκρατία ποὺ ἔχει ὡς βάση τὴν ἀριθμητικὴ ἰσότητα, ὁ Πλάτων θέτει τὴν ἀκόλουθη ἀρχή, τὴν ὁποία ἀποκαλεῖ «*θεοφιλή*» καὶ «*εὐτυχῆ*». Σύμφωνα μὲ αὐτὴν εἶναι «*δικαιότατον*», σὲ ὅποιον τύχει ὁ κλῆρος νὰ ἄρχῃ, ἐνῶ, ὅποιος δὲν κληρωθῇ, νὰ ἄρχεται⁴⁶. Τὸ καλὸ καὶ κακὸ εἶδος τῆς δημοκρατίας ἀναφέρονται ἐπίσης στὸ τρίτο βιβλίο τῶν *Νόμων* (693d καὶ ἐπομ.). Ἐὰν ἡ κλήρωση αὐτὴ λαμβάνῃ χώρα κατὰ φυλές ἢ φατρίες, τότε, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ στὸν Ἀριστοτέλη, ἔχομε τὸ ἀντιπεπονθὸς δίκαιο στὴν δημοκρατία. Τὸ ἐν *μέρει*, δηλαδή τὸ ἀντιπεπονθὸς, ἀντίκειται πρὸς τὸ *ἀεί* (πάντοτε)⁴⁷ ἢ τὸ *ἅμα* (ταυτοχρόνως)⁴⁸ ἢ τὸ *καθ' ὅλον* (τὸ ὅλο καὶ τὸ γενικό)⁴⁹. Τὸ ὅτι ὁ Πλάτων δὲν εἶναι ἐχθρὸς τῆς δημοκρατίας ἀλλὰ ὑποστηρικτὴς της καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τοὺς *Νόμους* (Ε 739a-b) του, ὅπου διατυπώνει τὴν δημοκρατικὴ ἀρχὴ ὅτι τὸ ὀρθότατο εἶναι νὰ ἐκθέσῃ μὲν κάποιος τὴν ἀποψὴ του, σχετικὰ μὲ τὸ ποιά θεωρεῖ ἄριστη πολιτεία, ποιά δεύτερη, τρίτη κ.ο.κ., ἀλλὰ νὰ ἀφήσῃ τὸ δικαίωμα καὶ τὴν εὐθύνη τῆς ἐκλογῆς σὲ αὐτοὺς ποὺ θὰ τὴν πραγματοποιήσουν, δηλαδή θὰ κατοικήσουν σὲ αὐτὴν καὶ θὰ τὴν βιώσουν, ἀφοῦ μόνοι τους θὰ ἀποφασίσουν σὲ τί εἶδους πολιτεία ἐπιθυμοῦν νὰ ζήσουν⁵⁰. Ἡ ἀξιολόγηση αὐτὴ τῶν πολιτευμάτων ἦταν ἀναγκαία, διότι οἱ νόμοι, καὶ συνεπῶς ἡ δικαιοσύνη, εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὸ κρατοῦν πολίτευμα⁵¹.

45. ΠΛΑΤΩΝ., *Πολιτεία*, Η 563b, 561e, *Μενέξενος* 239 a.

46. ΠΛΑΤΩΝ., *Νόμοι*, Γ 690c.

47. ΠΛΑΤΩΝ., *Σοφιστής*, 242e.

48. ΠΛΑΤΩΝ., *Θεαίτητος*, 189e, *Πολιτικός*, 265 a. ΑΡΙΣΤ., *Κατηγ.*, 5b33-6a1-10, 14a1-15a12.

49. ΠΛΑΤΩΝ., *Τίμαιος*, 55e.

50. ΠΛΑΤΩΝ., *Νόμ.*, Ε 739 a-b.

51. ΠΛΑΤΩΝ., *Πολιτ.*, Ε 338a-339a. ΑΡΙΣΤ., *Πολιτ.*, Γ9, 1280a7-20.

8. Ὁ Πλάτων, οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης

Εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνουν ἐδῶ ὁρισμένες διευκρινήσεις, γιὰ νὰ ἀρθοῦν ἐνδεχομένως κάποιες παρεξηγήσεις. Πρέπει συγκεκριμένα νὰ διευκρινισθῇ περισσότερο ἡ σχέση τοῦ Πλάτωνα πρὸς τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς πρὸς τὸ ἀνταποδοτικὸ δίκαιο. Ἡδὴ ἔχουν ἀνακύψει σοβαρές διαφωνίες μεταξὺ τῶν ἐρμηνευτῶν ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτό. Ἔτσι ὁ διαπρεπὴς ἐλληνιστὴς Γρηγόρης Βλαστός σὲ πρόσφατο πόνημά του ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Σωκράτης ἀπορρίπτει τὸ ἀνταποδοτικὸ δίκαιο τῶν Πυθαγορείων, ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ δέχεται⁵². Ἡ διαπίστωση αὐτὴ προκάλεσε δυσπιστία καὶ ἀντίδραση ὡς πρὸς τὸ δεύτερο σκέλος, τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ τὸν Σταγίριτη. Ὑποστηρίχθηκε συγκεκριμένα ὅτι ὁ Βλαστός στὸ σημεῖο αὐτὸ σφάλλει· ὁ Ἀριστοτέλης δηλαδὴ δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν γνώμη τῶν Πυθαγορείων, ἀφοῦ ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀριθμητικὴν ἰσότητα μὲ τὴν ἀναλογικὴν. Ἡ ἐπιβαλλόμενη ποινὴ δηλαδὴ εἶναι ἀναλογικὴ καὶ ὄχι ἀριθμητικὰ ἴση πρὸς τὴν προξενηθεῖσα ζημία, ὅπως ἤθελαν οἱ Πυθαγόρειοι⁵³.

Ἡ ἐπισήμανση αὐτὴ εἶναι καλὰ τεκμηριωμένη καὶ ὑπὸ ὁρισμένες προϋποθέσεις δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ὀρθότητά της. Κάνω αὐτὸν τὸν περιορισμό, διότι ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ τὸ ἀνταποδοτικὸ δίκαιο στὴν πολιτικὴ μὲ βάση τὴν ἀριθμητικὴν ἰσότητα, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ Πυθαγόρειοι⁵⁴. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει σὲ καμιά περίπτωσιν ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Βλαστοῦ εἶναι ἐσφαλμένη. Ἀπεναντίας, φαίνεται καὶ αὐτὴ ἐξ ἴσου καλὰ θεμελιωμένη, ἀφοῦ ἡ ἀλήθεια της εἶναι πασιφανὴς καὶ ἀναμφισβήτητη. Ἀνάμεσα στὸ ἀντιπεπονθὸς δίκαιο τῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη ὑπάρχει μόνον διαφορὰ βαθμοῦ καὶ ὄχι φύσεως.

Ἀμφότεροι δηλαδὴ δέχονται ὅτι ἡ ζημία ἢ ἡ βλάβη, ποὺ προξενεῖ ἡ ἀδικία, πρέπει ὅπωςδῆποτε νὰ ἀνταποδοθῇ, διαφέρει ὥστόσο ὁ τρόπος ἐνέργειας. Συγκεκριμένως, οἱ Πυθαγόρειοι πιστεύουν ὅτι

52. ΓΡ. ΒΛΑΣΤΟΣ, *Σωκράτης: Εἰρωνευτὴς καὶ ἠθικὸς φιλόσοφος*, μεταφ. Π. Καλλιγᾶ. Βιβλιοπ. τῆς «Ἑστίας». Ἰ.Δ. Κολλάρου, Ἀθήνα, 1993, 270-299.

53. CHANG-UN KWON, Τὸ ἀνταποδοτικὸ δίκαιο κατ' Ἀριστοτέλη, στό: *Ἡ ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ καὶ ἡ ἐπίδρασή της*, ἐπιμ. ἔκδ. Δ.Ν. Κούτρα, Ἀθήνα 1996, 151-160.

54. Γ. ΚΟΥΜΑΚΗΣ, Τὸ «ἀντιπεπονθὸς δίκαιον» ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς δημοκρατίας, στό: *Ἀθήνα, καὶ Ἑσπερία*, ἐπιμ. ἔκδ. Δ.Ν. Κούτρας, Ἀθήνα 2002, 125-136.

αὐτὴ πρέπει νὰ ἀνταποδοθῇ μὲ βάση τὴν ἀριθμητικὴν ἰσότητα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ παθὼν ὀφείλει νὰ ἀνταποδώσῃ στὸν δρᾶσαντα ἰσόποση ζημία μὲ ἐκείνη πού ὁ ἴδιος προκάλεσε χωρὶς καμιά ἄλλη προϋπόθεσιν. Ἀπεναντίας, ὁ Ἀριστοτέλης ἀλλάζει τὸν τρόπο ἀνταπόδοσης τῆς βλάβης ἀντικαθιστώντας τὴν ἀριθμητικὴν ἰσότητα μὲ τὴν ἀναλογικὴν στὸν ποινικὸ καὶ ἐμπορικὸ τομέα, ἐνῶ σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο χρησιμοποιοῦν τὴν ἴδια εἰκόνα, δηλαδὴ τὴν ἀριθμητικὴν. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι, ἂν γιὰ παράδειγμα, ὁ πολίτης κτυπήσῃ τὸν ἄρχοντα ἢ ὁ δοῦλος τὸν ἐλεύθερο, ἢ ζημία δὲν θὰ ἀνταποδοθῇ σὲ ἴση ποσότητα ἢ ἔντασι, ὅπως πίστευαν οἱ Πυθαγόρειοι, ἀλλὰ ἀναλογικῶς πρὸς τὴν ἀξία τῶν ἐμπλεκόμενων μερῶν. Στὸ συγκεκριμένο παράδειγμα τὰ κτυπήματα πού θὰ δοθοῦν στὸν πολίτη ἢ τὸν δοῦλο, δὲν θὰ εἶναι ἰσάριθμα καὶ ἐκεῖνα πού αὐτοὶ ἔδωσαν, ἀλλὰ πολὺ περισσότερα, ἀφοῦ τίθεται ὡς βάση ἀνταπόδοσης ἡ ἀξία τῶν προσώπων πού ἐμπλέκονται στὴν ὑπόθεσιν.

Βέβαιον πάντως παραμένει ὅτι τόσο γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὅσο καὶ γιὰ τοὺς Πυθαγορείους ἡ ζημία πρέπει νὰ ἀνταποδοθῇ ἀπὸ τὸν παθόντα, χωρὶς αὐτὸ νὰ συνιστᾷ ἀδικία. Ἔτσι ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι, ὅταν βλάβη κανεῖς κάποιον, χωρὶς νὰ ἀντιβλάβῃ, τότε ἀδικῇ⁵⁵. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὅταν ἓνας βλάβῃ κάποιον, ὁ ὁποῖος τὸν ἔβλαψε, τότε δὲν ἀδικεῖ. Ἀντιθέτως, θεωρεῖ δίκαιο νὰ τιμωρῇ κάποιος τοὺς ἐχθροὺς του καὶ νὰ μὴ συμφιλιώνεται μαζί τους⁵⁶. Δέχεται ἐπίσης ὡς ἀληθινὴ καὶ ἰσχύουσα τὴν ρῆσιν κάποιων ἀρχαιοτέρων πηγῶν, ὅτι ὀφείλει κάθε ἄτομο νὰ εὐεργετῇ τοὺς φίλους καὶ νὰ κἀνῃ κακὸ στοὺς ἐχθροὺς του. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ μπορεῖ κάποιος κατὰ τὴ γνώμη του νὰ τὰ ἀκολουθήσῃ χωρὶς δισταγμοὺς καὶ ὑποδηλώνουν τὸ ἴδιο ἥθος. Αὐτὲς οἱ προτάσεις δὲν ἀποτελοῦν ἀντίθεσιν, ἀφοῦ ἔχουν τὸ ἴδιο ἠθικὸ περιεχόμενο. Ἀντιθέτως, ἐναντίες προτάσεις θεωρεῖ τὸ νὰ κἀνῃ κανεῖς στοὺς φίλους καλὸ καὶ κακὸ. Τὸ μὲν πρῶτον ὀφείλει κάποιος νὰ ἀκολουθῇ, ἐνῶ τὸ δεύτερον νὰ ἀποφεύγῃ, ἀφοῦ τὸ ἓνα δείχνει ἐξαίρετο ἥθος, ἐνῶ τὸ ἄλλο φαῦλον⁵⁷. Ὁ Πλάτων ἀντίθετα δὲν δέχεται ἐξ ὁλοκλήρου τὴν πρότασιν αὐτὴν, λέγοντας ὅτι αὐτὴ δὲν εἶναι γνώμη σοφοῦ ἀνδρός. Γι' αὐτὸν δηλαδὴ εἶναι ἀπαράδεκτη ἡ πρότασις ὅτι ὁ δίκαιος ὀφεί-

55. ΑΡΙΣΤ. *Ἠθ. Νικ.*, V 11, 1138 a 8-9.

56. ΑΡΙΣΤ. *Ῥητ.*, A 9.1367a20-24.

57. ΑΡΙΣΤ. *Τολ.* H7, 113a1-19.

λει νὰ προξενῇ στοὺς μὲν φίλους ὠφέλεια στοὺς δὲ ἐχθροὺς βλάβη⁵⁸.

Γιὰ τὸν Πλάτωνα δηλαδὴ δὲν ἐπιτρέπεται σὲ καμιὰ περίπτωση στὸν δίκαιο νὰ προξενῇ βλάβη σὲ κανένα, διότι τότε θὰ παύσῃ νὰ εἶναι δίκαιος, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ ἔννοιες ἀσυμβίβαστες. Ἡ μὴ διάπραξη συνεπῶς καμιᾶς ἀδικίας –μηδὲ τῆς ἀνταπόδοσης τῆς βλάβης ἐξαιρουμένης– εἶναι ἀναγκαῖος ὅρος, γιὰ νὰ μπορῇ νὰ χαρακτηρισθῇ κάποιος δίκαιος, εἶναι ἔτσι *conditio sine qua non*. Κατὰ τὸν Πλάτωνα συνεπῶς ἡ ἀνταδικία εἶναι μορφὴ ἀδικίας. Αὐτὸ ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι ὁ δράστης πρέπει νὰ παραμείνῃ ἀτιμώρητος, διότι ὁ κολασμὸς καὶ ἡ τιμωρία εἶναι ἀναγκαῖοι ὅροι, γιὰ νὰ ἐξιλεωθῇ ὁ ἄδικος καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ἁμαρτημάτων του. Ἔτσι ἡ ἀπόσταση ποὺ χωρίζει τελικὰ τὸν Πλάτωνα ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη –παρὰ τὶς ἔντονες διαφορὲς τους– δὲν εἶναι μεγάλη⁵⁹.

58 ΑΡΙΣΤ. Πολιτ., Α 335ε.

59. R. F. STALLEY, *Aristotelian and Platonic Justice*, στό: *Ἡ κατ' Ἀριστοτέλη πολιτικὴ ἰσότης καὶ δικαιοσύνη καὶ τὰ προβλήματα τῆς σύγχρονης κοινωνίας*, ἐκδ. Δ.Ν. Κούτρας, Ἀθήνα 2000, 417-433. Γ. ΚΟΥΜΑΚΗΣ, Πλεονεξία, ἰσότης καὶ δίκαιον κατὰ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη, στό: *Ἡ κατ' Ἀριστοτέλη..., ἔνθ' ἄνωτ.*, 224-246. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Καίρια σημεία τῆς (κοσμικῆς) δικαιοσύνης κατὰ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη, στό: *Ἀθλον, Ἀφιέρωμα στὸν Εὐ. Μουτσόπουλο*, Ἀθήνα 2001, 150-174.